

Boerderijen zijn van oorsprong gebouwd als hallenhuis. Mens en vee woonden in één ruimte. De boerderijen werden gebouwd met gebruikmaking van ankergebinten. In het midden tussen de gebintstijlen ontstond de deel, met aan weerszijden ruimten waar in de winter het vee in potstallen gestald werd, zoals koeien, varkens en paarden. De ruimte boven werd gebruikt voor o.a. hooiopslag en soms werd een stuk gebruikt als nachtverblijf voor kippen.

Tot ver in de 18e eeuw diende de veehouderij hoofdzakelijk voor de productie van stalmest om het land mee te bemesten. Melk diende alleen voor eigen gebruik of het maken van boter die voor langere tijd houdbaar was. Hoofdzakelijk verbouwde men toen rogge, haver, gerst en boekweit, steeds afwisselend. In de loop van de 19e eeuw, door het verkrijgen van kunstmest, zie je de bedrijven aanmerkelijk groeien. Ook zie je vanaf die tijd een scheiding ontstaan tussen het vee en de bewoners. In het midden van de 19e eeuw was graan goud. Om dit goed te kunnen drogen en bewaren werd de T-model boerderij ontwikkeld. De ruimte boven de woning werd niet voor bewoning maar als droogzolder gebruikt. Eerst ontstond veelal het model kruk, d.w.z. het huis werd aan een zijde opgetild en vaak nadien ook de andere zijde. Men had beneden ook meer ruimte nodig voor bewoning omdat het land veelal bewerkt werd met gebruikmaking van dagloners, die van boerderij naar boerderij trokken. Deze bleven in de 'kost' tot de klus geklaard was. Vaak bouwde men een nieuwe woning naast de bestaande. De bestaande boerderij werd daarna veelal gebruikt als stalruimte. Geld hiervoor had men, want soms kon men in een goed jaar bijna het bedrag verdienen wat een nieuwe woning in die tijd koste.

Ankergebinten

Boerderijen zijn gebouwd met ankerbalkgebinten. Voorbeelden van deze constructievorm bij boerderijen kennen we al uit de late 14e eeuw. Vele boerderijen en schuren zijn tot aan de jaren '40 van de vorige eeuw zo gebouwd.

Ankerbalkgebinten bestaan uit 2 stijlen waartussen op ca. $\frac{3}{4}$ van de hoogte een balk, de ankerbalk wordt bevestigd. De verschillende gebinten worden in de lengterichting van de schuur of boerderij bevestigd met platen die aan elkaar verbonden worden. Alle hoeken tussen de stijlen, balken en platen worden verstevigd met windschoren of spreibalken en korbelen. Door deze constructie kan alle ruimte zo efficiënt mogelijk gebruikt worden.

In de periode van de 11e eeuw tot einde van de 16e eeuw werd er in Nederland hoofdzakelijk eikenhout gebruikt, zowel voor de ankerbalkgebinten als voor het overige houtwerk.

Na de 16e eeuw was eikenhout steeds minder verkrijgbaar en daarom ging men over op naald-houtsoorten als grenen, dennen, vuren en zelfs iepenhout. Het was meestal afhankelijk van de bomen die rond die te bouwen boerderij stonden of die de boer in zijn bos had staan, welke houtsoort er werd toegepast. Men maakte met een mesje een "ritse" een teken in de boom

Haanhout

Gebintplaat

Spreibalk

Ankerbalk

Spoor

Korbeel

Hildebalk

Gebintstijl

*Restauratie van
het achterhuis in
"De Disselenbrink"
in Marle.*

en die boom werd dan daarvoor gekapt. Alvorens het hout te gebruiken werd het hout gewaterd in de beek of in een kolk. De bomen werden bij voorkeur in stromend water met de kop stroomopwaarts in het water gelegd, om de zachte cellen uit de stam te spoelen. Na 2 jaar werd het hout behakt, gezaagd en op maat gemaakt. Daarna werd het hout op latten te drogen gelegd tot het "winddroog was", meestal gedurende 3 jaren. In die 3 jaren sterven alle levenscellen af. Door het afsterven trekt hout bijna niet meer.

Had de boer geen hout, dan werd het hout gekocht, dat meestal met vloten naar Nederland vanuit Midden-Europa of Scandinavië aangevoerd werd.

Gebintstijlen werden als volgt gemaakt. Men zocht eerst de geschikte bomen uit en ontdeed het hout van de bast met een trekmes. Omdat aan het hout spint zit, werd de boom op de kop gebruikt voor een gebintstijl, dus met de top naar onderen. Dit werd gedaan omdat bijna alle verbindingen in het midden – bovenzijde van de gebintstijl- worden gemaakt.

Terwolde, vlotmerk 17e eeuw.

's Heerenbroek, telmerken 17e eeuw, schuur thans museum van Jan Pellenboer.

Oene, telmerk 16e eeuw ca. 1525-1550.

Olst, telmerk 15e eeuw ca. 1475-1500.

Zo had je meer body en verzwakte de stijl het minst. De stijlen waren natuurlijk niet even dik en of breed, dus werd de gezaagde kant naar binnen geplaatst, naar elkaar toe. Daarom zie je soms dat de poer die onder de stijl gemaakt werd, naar buiten werd geplaatst met de ronding mee. Nadien werd het onderste deel met een dissel behakt in de vorm die je wilde hebben. Ook werden de andere onderdelen gemaakt, zoals de windschoren, korbelen, spreibalken, de gebintbalk, tussenplaten, bovenplaten, de stekrij, de reppels, etc. Zodra de diverse onderdelen gereed lagen, werden de onderlinge verbindingen afgetekend. Daarna worden de pennen en de liplassen gezaagd en de gaten gehakt. Men paste dan de onderdelen in

elkaar en maakte daarna de gaten waar de toognagels of wiggen nadien werden ingeslagen om het geheel aan elkaar te bevestigen. Omdat ieder onderdeel vaak anders van maat was door het verschil in de grootte van de bomen, merkte men de onderdelen welke bij elkaar hoorden. Dat deed men met telmerken. Telmerken zijn merktekens op hout, steen en of metaal aangebracht, die werden ingekerfd, ingehakt en of geschreven om aan te geven in welke volgorde de constructie opgebouwd moest worden. In de begintijd werden de markeringen meestal in Romeinse cijfers of een soort afgeleide daarvan uitgevoerd, tegenwoordig in de ons bekende Arabische cijfers. In het eikenhout werd in het begin met een 'rits' het merk ingekrast ook wel

ingehakt met een guts en of kleine beitel. Nadien zie je de merktekens meestal ingehakt met een smalle beitel en later zelfs met een brede beitel. Begin 1900 ging men weer over naar kleinere merktekens.

Zodra de gebinten prefab gereed waren, werden de poeren waarop de gebinten komen te staan gemetseld. Men legde het in elkaar gezette laatste gebint gereed vlak op de grond en daarop werd voor een deel het volgende gebint gelegd en zo tot het eerste gebint. In christelijke streken werd dan eerst een gebed of een stukje uit de Bijbel gelezen, alvorens de gebinten rechtop werden gezet. Want het was niet alleen zwaar werk, maar ook gevaarlijk werk. Gebinten zijn groot, lomp en zwaar en werden in die tijd, zonder kraan, maar met enkele katrollen en hulpbalken over-eind gezet. Soms schoot een stijl van de voet met alle gevolgen van dien. Nadat het eerste gebint geplaatst was volgde het 2^e en werden deze gebinten onderling gekoppeld en geschoord. Zodra het laatste geplaatst was en alles stond zoals het behoorde, werd er meestal een 'richtersmaal' gegeven als dank dat er geen ongelukken gebeurd waren. Nadien werd de boerderij verder afgebouwd.

Als 14 jarige timmerman maakte ik een keer in Eefde een verlenging mee van een

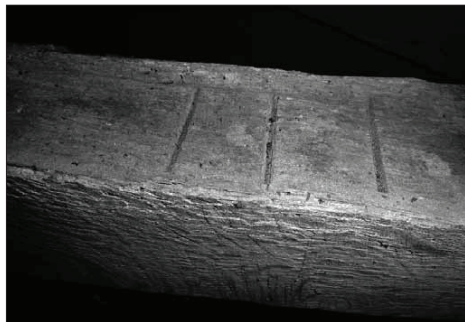
boerderij met gebinten. Dat bidden vooraf en dat stukje uit de Bijbel... daar snapte ik toen niets van... Een gebint schoof er aan een zijde af op de voet van mijn collega. Hij brak zijn voet.

Telmerken

Bij het zien van ankerbalkgebinten is het eerste wat ik doe, kijken welke houtsoort het is en zoeken naar de telmerken. Vaak kom ik bij boerderijen waar in de gevel een jaartal staat, bijvoorbeeld 1855. Kijk je naar de gebinten, dan ontdek je soms haal- of telmerken uit eerdere perioden, soms wel uit 1500-1625 en of uit verschillende andere eeuwen.

Dan wordt het voor mij altijd spannend en vraag ik mij af: Is het een oude bouwplaats waar men bv. in 1855 een nieuwe muur rondom heeft gemetseld? Zijn het gebinten die van elders komen? Waren er eerst vier gebinten en heeft men de boerderij verlengd in de loop der tijd met bijvoorbeeld nog een of twee stuks? Is het wel hergebruik, wat ook vaak voorkwam. Zijn de sporen of haanhouten gemerkt? Loopt de telling overal door? Loopt de telling ook door op de verschillende platen? Zijn dit herziene telmerken, etc.

Soms wordt verteld dat het een oude boerderij is uit die of die periode en dan

Telmerken 16e eeuw ca. 1575-1600 Pand Veersweg 6, Baak.

Op de eeuwenoude boerderij de Wolfsweerd aan de Wellenbergweg (Voorst) zagen we tijdens een excursie op 24-10-2015 ook de telmerken in de gebinten op de deel. Foto Gerrie Groenewold.

blijkt dat de schuur de voorloper was, met nog veel oudere telmerkengebinten.

Zo kun je vaak de bouwgeschiedenis van een boerderij aflezen. En de eigenaren? Die vinden dit meestal prachtig, als je aan kunt geven van: uw boerderij stamt uit 1600 en is rond 1700 uitgebreid. Of zoals ik meemaakte: "O, dus dissen is nog völle older dan van den rijken buurman! Das mooi. Zal 't hem is vertellen. Zal hij niet blij mee zijn!" Zo gaat vaak de gehele geschiedenis van de boerderij voor de eigenaar leven.

Bovenstaand artikel is met toestemming overgenomen uit 'De Zwerfsteen', kwartaalblad van de Historische Vereniging Steenderen (2012-3).

Wim Jansen is als projectleider van de projectgroep Rood verbonden aan de Stichting IJsselhoeven. Hij geeft, samen met de andere leden van de projectgroep, zoals Willemien Hartmans, advies bij restauratie en onderhoud van historische boerderijen en erven in de IJsselvallei.

Restauratie in "De Disselenbrink" in Marle.

De foto's in dit artikel zijn -tenzij anders aangegeven- gemaakt door de auteur, Wim Jansen.

Als gebinten konden vertellen

In dit boekje zijn verhalen verzameld op en rond IJsselhoeven. Er is vooral gelet op bouwtechnische kenmerken waar een interessant verhaal achter zit.

Alle verhalen zijn opgetekend uit de mond van huidige en vroegere bewoners en uitgesproken door Willemien Hartmans, Wim Jansen, Anton Meijerink, Wim Nugteren en Andries Slingerland.

De eerste druk verscheen in januari 2015.

ISBN /EAN: 978-90-78335-00-9

uitgave Stichting IJsselhoeven

verkoopprijs: € 12,50

